

Uşaqlar üçün yazmaq çətindir, məsuliyyətlidir. Amma müasir ədəbiyyatımıza nəzər salanda əksər uşaq yazarlarının bunun əksini düşündüyü bəllir. Əlimizdəki mətnlərin çoxu belə bir təəssürat yaradır. Sanki kiçik oxucuya yuxarıdan baxır, onu ciddi qəbul etmirlər. Uşaq ədəbiyyatı həm də bazar məhsulu kimi dəyərləndirildiyindən - illərdir bu proses müşahidə olunur - belə görünür ki, onun alıcıya təqdimatı (nəşr görünüşü, rəssam işi, dizayn-tərtibat və sair) üzərində daha çox baş sındırırlar. Mətn keyfiyyəti isə arxa plana keçir.

Nərgiz CABBARLI

Uşaqları oyuna salan şeirlər

Biz müstəqillik illərinin uşaq ədəbiyyatı, uşaq şeirləri haqqında danışmağa çalışacağıq. Məsələ elmi səviyyədə, yaradıcılıq təşkilatlarında, mətbuatda dəfələrlə müzakirə olunub. Həmin haqlı olaraq bu yaradıcılıq sahəsinin vacibliyini vurğulayır. Amma görək “müstəqillik illərinin uşaq şairi” dedikdə hansı müəlliflər yada düşür? Yəni də İlyas Tapdıq, yəni də Zəhid Xəlil, sonrakı nəsildən Ələmdar Quluzadə, Rafiq Yusifov, daha sonrakılardan Sevinc Nuruqızı... Aşağı sinif dərslərlərinə salınan bəzi “şairlər”dən heç danışmayacağıq da.

Bu siyahıya müxtəlif ədəbi nəsillərə aid imzaları da sala bilərik: Fikrət Sadiq, Nəriman Həsənzadə, Məmməd İsmayıl, Ayaz Vəfəli, Qərib Mehdi, Ələkbər Salahzadə, Qəşəm İsabəyli, Aləmzər Əlizadə, Əjdər Ol, Adil Cəmil, Murad Köhnəqala, Mələhət Yusifqızı, Gülarə Munis, Güləmail Murad, Gülzar İbrahimova, Sərvaz Hüseynoğlu, Səlim Babullaoğlu, Sevinc Pərvanə, Nəringül, Faiq Balabəyli.

Təəvvürlər qarışmasın deyər əvvəlcədən bildirək ki, siyahının uzunluğu mənzərənin qənaətbəxş olması deyil. Bu barədə detallı danışacağıq. O ki qaldı müstəqillik illəri uşaq şeirinin elmi səviyyədə qəbul olunan müəlliflərinə, iki mənəbəyə - Füzuli Əsgərlinin “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı” (Bakı, 2009) və Qara Namazovun “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” (Bakı, 2007) kitablarına müraciət edəcəyik.

Birinci müəllif müstəqillik illərinin uşaq şairləri kimi Qəşəm İsabəyli, Ələmdar Quluzadə, Rafiq Yusifovun yaradıcılığını təhlil edir. İkinci kitabda isə müəllif Teymur Elçin, Xanıməli Əlibəyli, İlyas Tapdıq, Məstəfə Günər, Məmməd Aslan, Zəhid Xəlil adlarını sadaladıqdan sonra yazır: “Bu gün həmin şairlərin uşaq ədəbiyyatının inkişafında yeri görünür. Teymur Elçin dünyasını dəyişdi, Məstəfə Günər daha çox böyük uşaqlar üçün lirik şeirlər yazır, İlyas Tapdıq Türkiyəyə üz tutdu, Zəhid Xəlil nəsrə keçdi, Məmməd Aslan teleşirkətə. Və beləcə, bu gözəl poeziya məclisi dağıldı”.

Daha sonra ayrıca olaraq Gülzar İbrahimovanın həyat-yaradıcılığında bəhs edir. Biz də bu müəllifdən başladıq. Səbəb yalnız onun tənqidçi diqqətinə çıxması deyil, həm də son dövrlər əldə etdiyi populyarlıqla bağlıdır. Nağıl müəllifi kimi tanınsa da, şeirlə yazılmış nağılları da var. Şairinin “Su pərisi və balıqçı” kitabından bir parça verək:

*Deyirlər qədimdə bir dəniz varmış,
Orda sehirli bir tayfa yaşarmış.
Onlar yarıbalıq, yarıinsanmış,
Başçıları bir ağullı sultanmış.*

*Saçlarını dalğalarla darayan,
Gül üzünü dəniz suyunda yuyan,
Gözəllikdə günəşlə bəhsə duran
Sultanın var imiş gözəl bir qızı.*

*Bu gözəlin adı Su pərisiydi,
O, dənizin ən nadir incisiydi.
Qızın mavi, gözəl gözləri vardı,
Baxışları düz qəlbə sancılırdı.*

Mətnə süjetin nəzmlə çatdırılması cəhdi, göründüyü kimi, fiaskoya uğrayıb. Ritmin, heca sayının, qafiyə sisteminin belə düzgün qurulmadığı mətn bu sayaq “şeir”lə verilməməliydi, çünki şeir ruhu, şeir texnikası, poetik yanaşma, poetik ovqat, obrazlı düşüncə tərzı müəllifə tamam yadlıdır. Sadəcə, müəyyən fikirləri sözlərlə qafiyələməyə çalışıb. Ümumiyyətlə, “şeir” adlandırılması günah olan bu mətnə yanlış ifadələr, epitetlər yalnız dilə yox, uşağın təsəvvür və təxəyyül bacarığına da zərər vura bilər.

Füzuli Əsgərlinin təhlil etdiyi şairlər arasında Qəşəm İsabəylinin yaradıcılığı, xüsusilə “Ay külək, nə əsirsən” kitabına saldıq ilk və cəmiyyətli şeir nəzərdən keçirilir. Tədqiqatçının fikrincə: “Q.İsabəylinin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin rəvan, axıcı ahəngi, onların körpə ruhuna uyğun sadəliyi və təbiiyi, şeirlərin anlaşılıqlı deyim tərzı onun üstün cəhətlərindəndir. “Ay külək, nə əsirsən” şeirində qeyd etdiyimiz bu poetik xüsusiyyətləri görmək mümkündür...”

Gəlin həmin mətnə baxaq:

*- Ay külək, nə əsirsən?
- Əsməmə, olmamam mən.
- Olmağının xeyri var?
- Xeyri var ki, varam mən.
- Qışda nə xeyrin var, hə?
- Qışda yağış, qaram mən.
- Yazda bə?
- Ağacları oyadan nübaram mən.
- Yayda nədən, ay dəli?
- Yaydamı... baharam mən.
- Payızda bəs?
- Payızda
Aşıb-daşın varam mən.
Bağça dolu xəzələm,
Budaq dolu baram mən.*

Şairin ümumi yaradıcılığı haqqında hansısa qənaət söyləmədən yalnız bu şeiri təhlil edək. İlk bənd (alim də elə bu bəndi misal gətirir) güclü etiraz doğurmur. Mətnin ritminə, axıcılığına, dialoq şəklində olduğu üçün oynaqılığına, sadəliyinə sözüümüz yox.

Amma “Yayda nədən, ay dəli? Yaydamı... baharam mən” misrasının yalnız qafiyə xətinə qəlmə alındığı aşkar deyilmi? Yayd külərin “qışda yağış, qar” ola bilməsi (yəni oxları yağdırın buludları gətirə bilməsi) məntiqi “yazda ağacları

oyadan nübar olması” düşüncəsinə bir əsas, bir özlü verə bilmir. Çünki yazda ağacları oyada bilən külək onun nübarına - çiçəyinə ziyandır. Beləcə, məntiqi düşüncə ardıcılığı pozulub. Külək ağacların nübarına, fikir də şeirə çevrilməyib...

Qəşəm Nəcəfzadənin “Atlı qarışqanın nağılı”na diqqət edək:

*Altı atlı qarışqa
Bu yolları qarışdır.
Qara daşın altına
Altısı da yığışar.
Altı atlı qarışqa,
Altılarında atları.
Çapa-çapa gəzərlər
Çəmən-çəmən otları.
Atlanarlar, düşərlər,
Daş altları, yurdları.
Gecə ayaqlarına
Bağlayarlar atları.*

Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan, bu sahədə tutarlı tənqidləri ilə yadda qalan Qəşəm Nəcəfzadənin oxşar yanlışlığa yol verməsi qəribə görünür. Əvvəla, “qarışdır” sözü “qarış-qarış gəzmək” anlamını vermir. Hətta “yeni söz yaratmışam” iddiası ortaya atılsa belə.

Altı atlı qarışqa haqqında bir təxəyyül mənzərəsi yaratması, şeirin yanıltmac texnikası ilə işlənməsi onun ümumi havasına müsbət təsir göstərsə də, məsələn, “Çapa-çapa gəzərlər Çəmən-çəmən otları” ifadəsinin maraqlı təəssüratı olsa da (həlbuki bu ifadədə də qısur tapmaq mümkündür), bu cür yanlışlıqlar mətnə ziyan vurur. Amma müəllifin:

*Ağac olmasa görən
Quşlar hara yığılar?
Əmi, kəsmə ağacı,
Axı quşlar yıxılar -*

kimi maraqlı və uğurlu bəndləri də var.

Başqa bir müəllifin - Sevinc Nuruqızının “Çərpələng” kitabını açıb “Alma ağacı” şeirinə nəzər salaıq:

*Kamran ərlə söylədi:
- Alma ağacı, salam!
Küskün ağac dilləndi:
- Yox halım salam alam.
Dünənki hərəkətin
Xətrinə bərk dəyibdi.
Dostumun xəyanəti
Bax, belimi əyibdi.
Hər gün bir şirin alma
Salırdım yerə özüm.
Götür ye, dostum Kamran,
Olurdu bu ilk sözüm.
Sənsə döyüb tökmüsən
Dəymişimi, kalımı.
Hələ bir utanmursan
Soruşursan halımı?*

Uşaq təfəkkürü, psixologiyası, dili baxımından ən maraqlı nümunələr bu müəllifin kitablarında. Onun şeirlərində oyun da var, məntiq də, öyrətmək cəbası da:

*Pəncərəmdə oturub
Qarğa eylədi qar-qar.
Həyatə çıxıb dedim:
- Doğru deyir, yağıb qar.
Dedilər: - Axı qarğa
Yayda da “qar-qar” deyir.
Dedim: - Neyləsin yazıq
Onda da qar istəyir.*

Göründüyü kimi, şair uşağın öz dili, məntiqi oyunu, məsələlərə yanaşmada nümayiş etdirdiyi şıltaq cavabları ilə mətni uğurlu nəticəyə gətirə bilər. Sadə, oynaq, yumoristik üslub şeirin ahəngi, ritmi ilə də səsləşir və onu tamamlayır. Onun “İlbiz” şeirinə baxaq:

*Evinin kürəyində
Gəzdirir əziz-əziz.
Bu ağır yükədən asla
Baxın, yorulmur ilbiz.
O burma-burma evin
Bünövrəsi özüdür.
İlbiz deyir: - Evciyim
Evciklərin gözüdür.
Çəkilirəm içinə
Həm soyuqda, həm qarda.
Evin dalımda gəzir
Mən harda, o da orda.*

Təbiəti tanımaq, anlatmaq, müəyyən anlayışlar haqqında bilgi vermək də bu şairin mətnlərində əsas xüsusiyyət kimi götürülür. Hərçənd bəzən həmin şeirlərdə redaktə ehtiyacı da duyulur (məsələn, təqdim etdiyimiz birinci şeirdə “Götür ye, dostum Kamran, Olurdu bu ilk sözüm” misrasındakı boşluq kimi). Bununla belə, yaratdığı təsvirlər maraqlı və orijinaldır.

Biz bir neçə şairin yaradıcılığına üz tutduq. Daha ətraflı təhlillərə bir qəzet məqaləsi çərçivəsində imkan yoxdur. Sonda Korney Çukovskinin hər bir uşaq yazarının əzbər bilməli olduğu bir neçə fikrini yada salmaq istərdik. Uşaq şeirində “hər misrada rəssam üçün material olmalıdır, çünki kiçik uşaqların təfəkkürü istisnasız olaraq obrazlıdır”. Uşaq şeirində “obrazların dinamikliyi”, “lirika”, “ritmin dinamikliyi”, “şeyrin qafiyələnmə”, “poetik nitqin musiqiliyi”, “qafiyənin məna yüklü olması”, “hər misranın öz həyatını yaşaması və ayrıca bir orqanizm olması”, “şeyrin həm də bir oyun təsiri bağışlaması”, “şeyrin həm də böyük uşaqlar üçün olması” və nəhayət, “bizi uşaqlara doğru deyil, uşaqları bizə uyğunlaşdırmaq məqsədi daşması” vacibdir.